

Ես նկատի ունեմ Կեփաղիոնի պատմածն էլ, որպեսզի շատերին տեղիք չտամ մեզ ծաղրելու, որովհետև նա ուրիշ շատ բաների թվում խոսում է նախ Շամիրամի ծնունդի մասին, հետո դնում է Շամիրամի պատերազմը Զրադաշտի հետ, ապա տալիս է Շամիրամի հաղթելը և արդեն վերջը դնում է Հնդկաստանի պատերազմը: Բայց մեզ ավելի հավանական է թվում Մար Արաս Կատինայի կատարած քննությունը քաղդեական մատյանների, քան այս, որովհետև տեղին է պատմում և պատերազմի պատճառն էլ հայտնում է: Սրանց հետ մեր երկրի առասպելներն էլ հաստատում են բազմահմուտ ասորուն, թե այստեղ է պատահել Շամիրամի մահը, նրա հետիոտն փախչելը, ծարավելը, ջրի պապակելը, ջուր խմելը, այլև սուսերավորների մոտենալիս հուռութքները ծովը նետելը և նրա ասած խոսքը - «Ուզունք Շամիրամա ի ծով»: Բայց թե առասպել ախորժում ես՝ Շամիրամը Նիորեից առաջ քար դարձավ⁴²:

Արդ՝ այսքան բավական է, մենք դառնանք հաջորդ անցքերին:

ԺԹ

ԱՅՆ ՄԱՍԻՆ՝ ԻՆՉ ՊԱՏԱՀԵՑ ՇԱՄԻՐԱՄԻ ՄԱՀԻՑ ՀԵՏՈ

Ամեն ինչ հարմարեցնելով ես այս գրքում կնշանակեմ մեր ազգի ավագագույն մարդկանց ու նախնիքներին և ինչ որ նրանց յուրաքանչյուրի մասին զրույցներ և իրողություններ կան, չմտցնելով սրա մեջ ոչ մի ինքնահնար կամ անպատշաճ քան, այլ ինչ որ հավաքեցինք գրքերից և սրանց հետևողությամբ՝ իմաստուն և այս հարցերում լավատեղյակ անձերից, որոնցից ստույգ կերպով ջանացինք հին գրվածքներից հավաքել: Եվ մենք ասում ենք, որ մենք այս պատմության մեջ ձշմարտախոս ենք եղել մեր դիտավորությամբ և ուղղամտությամբ, իսկ ինչ վերաբերվում է նրանց, որոնցից հավաքել ենք, այդ Աստծուն է հայտնի, նրանք գովելի են թե պահարակելի, այդ մեզ չի վերաբերվում, մենք հեռու ենք որանցից⁴³: Բայց

42 Նիորեն հունաց դիցաբանության մեջ՝ Տանտալոսի դուստրն էր, Թերեի Ամփիոն թագավորի կինը: Նա ուներ յոթք տղա և յոթք աղջիկ, որոնցով պարձենալով՝ ծաղրեց Լատոնային, որ միայն երկու տղա ուներ- Ապոլլոնը և Դիանան: Սրանք իրենց մոր արհամարհանքի վրեժը լուծելով՝ նետերով սպանեցին Նիորեի բոլոր տասնեցորս զավակներին: Դժբախտ կինը սարսափից քար կտրեց: - Պատմահայրը ակնարկում է, թե Հայաստանումն էլ գոյություն է ունեցել առասպել Շամիրամի քար կտրելու մասին:

43 Խորենացին ուզում է ասել, թե ինքը Պատմությունը գրելիս հավատարմությամբ օգտվել է իմաստուն և հմուտ հեղինակներից, իսկ թե սրանք որքան ձշմարիտ են գրել՝ այդ Աստծուն է հայտնի, նրանք գովելի կլինեն մարդկանց թե պարսավելի՝ այդ իրեն չի վերաբերում, ինքը

պատմածների համաձայնությունը և պատանիների ճյուղագրության մեջ թվերի հավասարությունը ցույց են տալիս մեր աշխատասիրության ձշմարտությունը: Արդ՝ այս այսպես կարգավորելով, կամ բոլորովին հավաստի կամ փոքր ինչ ձշմարտից շեղվելով կսկսեմ քեզ այսուհետև եղածները պատմել Պիտոյից Հյուսման պատմությունից:

Արդ՝ Շամիրամաի մահից հետո, որ տեղի ունեցավ Արային սպանելուց հետո իր Զամեսես որդու ձեռքով, որ ինքը Նինվասն է, պատմության կարգը հաստատ այսպես պետք է գիտենանք: Նինվասն սպանելով իր հեշտասեր մորը, թագավորում է ինքը և խաղաղ կյանք է վարում: Սրա ժամանակ լրանում է Աբրահամի կյանքի տարիները:

(Ի)

ՄԵՐ ԱԶԳԻ ՃՅՈՒՂԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵԲՐԱՅԵՑԻՆԵՐԻ ԵՎ ՔԱՂԴԵԱՑԻՆԵՐԻ ՃՅՈՒՂԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏ ՄԻՆՉԵՎ ՍԱՐԴԱՆԱՊԱԼՈՍ, ՈՐ ԿՈՉՎՈՒՄ ԷՐ ԹՈՆՈՍ ԿՈՆԿՈՂԵՌՈՍ

Եբրայեցիների

Իսահակ

Հակոբ

Ղեի

Կահաք

Ամրամ

Մովսես

Հեսու

Նրանց համար պատասխանատու չէ: Այս խոսքերից պարզ երևում է, որ Պատմահայրն այնքան էլ վստահ չէ օգտագործված աղբյուրների արժանահավատության, իրենից հեռացնում է պատասխանատվությունը նրանց սխալների համար:

Սրանից առաջ տիրում էին ոչ թե ըստ ցեղի, այլ ըստ առաջադիմության, որովհետև բոլորն էլ Աբրահամից էին: Երբ սա քանանացիներին կոտորեց, սրանք դեպի Թարսիս նավով անցան Ազորաս, և այս հայտնի է Ափրիկացիների աշխարհում արձանների վրա դրոշմված արձանագրություններից: որ մինչև այժմ կա հետևյալ բովանդակությամբ.«Մենք քանանացիների նախարարներս զող Հետուից փախչելով եկանք այստեղ բնակվելու»: Սրանցից է և մեր պատմական Քանիդասը ⁴⁴ Հայաստանում: Եվ մենք ստուգելով հաստատ իմացանք, որ Գնթուների ցեղն անտարակույս սրանցից է սերված, և այս ցեղի բարքը ցույց է տալիս, որ քանանացի են:

Գործոնիել

Ավովդ

Բարակ

Գեղեռն

Արիմելեք

Թովդա

Հայիր

Եփթայի

Եսերովն

Եղովն

Ղարդոն

Սամփսոն

Հեղի

Սամուել

Սավուդ

---

44 Բնագրում գրված է Քանանիդաս: Բայց երեք ձեռագիր ունին Քանիդաս, նույնպես ունի և Ասողիկ և համապատասխանում է եբրայեցերեն Քանիդային: Քանանացի նախարարների Ազորաս փախչելու և այնտեղ արձանագրություններ դրոշմելու պատմությունը անում է Պրոկոպիոս հույն պատմագիրը Զ. դարում:

Դավիթ և հաջորդները

Քաղղեացիների

Արիոս

Առալիոս, որ է Ամյուռոս

Քսերքսես, որ և Բաղեռս

Առմամիթոռեռս

Բելոքս

Բալեռս

Աղտագս

Մամիթս

Մասքաղեռս

Սփերս

Մամիդս

Սպարեթս

Ասկատաղես

Ամինտես

Բելոքս

Բաղոսոռես

Ղամպառիտես

Սուսառիս

Ղամբառիս

Պաննիաս

Սոսառմոս

Միթոռեռս

Տնտամու

Տնտեսու

Թինևս

Դեռկյուղոս

Եվպաղմոս

Ղավոսթենիս

Պերիտիադես

Օփոատիոս

Փռատինիս

Ակռազանիս

Սարդանապաղոս

Հ Ա Յ Ն Գ

Արայան Արա

Սա մեր Արայի որդին է, որին Շամիրամը Արա կոչեց և մեր երկրի իշխանությունը նրան վստահեց, նրանից սերվեցին...

Անուշավան

Պարետ

Արբակ

Զավան

Փառնակ

Սուր

Արա ժամանակ էր ապրում Հեսու Նավյան

Հավանակ

Վաշտակ

Հայկակ

Սրա մասին ասում են, թե ապրել է Բելոքոսի ժամանակ և մի անմիտ խոռվություն հարուցանելով նրա մեջ մեռել է:

Ամպակ

Առնակ

Շավարշ

Նորայր

Վստամ

Կար⁴⁵

Գոռակ

Հրանտ

Ընձաք

Գղակ

Հորոն

Զարմայր

Սա Տևտամոսից օգնական ուղարկեց Պրիամոսին եթովպական զորքի հետ և մեռավ հելլենացի քաջերից:

Պերծ

Արբուն

Բազուկ

Հոյ

Հուսակ

---

45 Բնագիրն այստեղ ունի Վստամկար: Հին տպագրությունները՝ Վրստասկար: Չորս ձեռագիր, Հոհ. կաթողիկոս, Գր. Մազհատրոս և վրացերեն հին թարգմանությունը (տ. Մելիքսեթ-Քեզ, Վրաց աղբյուրները Ա. 44) ունեն դրա փոխարեն երկու անուն, Վստամ, Կար: Ըստրեցինք այս վարիանտը:

Կայպակ

Սկայորդի

Ի (ԻԱ)

ԱՐԱՅԱՆ ԱՐԱՅԻ ՄԱՍԻՆ, ԵՎ ՈՐ ՄՐԱ ՈՐԴԻՆ ԷՐ ՍՈՍԱՆՎԵՐ ԱՆՈՒՇԱՎԱՆԸ

Իսկ Շամիրամը դեռ իր կենդանության ժամանակ Արայի որդուն, որ ծնված էր նրա սիրելի կնոջից՝ Նվարդից և տասներկու տարեկան երեխա էր մնացել Արայի մահվան ժամանակ, դեպի Արա Գեղեցիկը տածած սիրո պատճառով նրա անունով կոչում է Արա և նշանակում է մեր երկրի գլխավոր՝ սրտանց նրան վատահելով, և ասում են, թե նա պատերազմում Շամիրամի հետ մեռավ:

Բայց Մար Արասը պատմությունը շարունակում է այսպես, Արայան Արան պատերազմի մեջ մեռնում է Շամիրամի հետ, թողնելով արու զավակ՝ գործով հզոր, խոսքով հանձարեղ Անուշավան Սոսանվերին, որովհետև նա պաշտամունքի համաձայն նվիրված էր Արմենակի՝ Արմավիրում գտնվող սոսի ծառերին, որոնց տերևների սոսափյունից, նայելով քամու ուժին և ուղղությանը՝ մեր հայոց աշխարհում սովորեցին գուշակություններ անել և այն էլ երկար ժամանակ:

Այս Անուշավանը բավական ժամանակ արհամարհանք կրելով Զամեսեսից, տառապում է արքունի դրանը, հետո բարեկամներից օգնություն գտնելով ձեռք է բերում մեր երկրի մի մասը՝ խնամելու համար իբրև հարկատու, վերջը նաև ամբողջ երկիրը:

Բայց չափազանց շատ կլիներ, եթե մենք այս գլխում վերը հիշված մարդկանց բոլոր գործերն ու պատմությունները գրեինք, ինչպես արժանի է:

ԻԱ (ԻԲ)

ԱՅՆ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ՍԿԱՅՈՐԴՈՒՅՑ ԾՆԱԾ ՊԱՐՈՒՅՐՆ ԱՌԱՋԻՆ ԱՆԳԱՄ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒՄ Է ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ, ՕԳՆՈՒՄ Է ՄԱՐԱՅԻ ՎԱՐԲԱԿԵՍԻՆ ՍԱՐԴԱՆԱՊԱԼԻՑ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎԵՐՑՆԵԼՈՒ

Բաց թողնելով դեպքերից ոչ կարևորները, ասենք ինչ, որ անհրաժեշտ է: Այս վերջիններից մի մասը եղել է ասորեստանցիների թագավորության ժամանակ, մի մասն էլ Շամիրամից կամ Նինոսից հետո, իսկ մեր Պարույրն եղավ Սարդանապալի ժամանակ: Սա քիչ օգնություն ցույց չի տվել մարացի Վարբակեսին՝ թագավորությունը Սարդանապալից վերցնելու:

Ահա այժմ ես զվարձանում եմ՝ ոչ փոքր ուրախություն զգալով, որ հասնում եմ այն տեղը, երբ մեր բնիկ նախնիի սերունդները թագավորության աստիճանի են հասնում: ՈՒստի վայել է մեզ այստեղ մեծ գործ կատարել և շատ խոսքեր գրել, որոնց հիմունքը մենք ինքներս արժանացանք կարդալու իմաստուն, իմաստունների մեջ իմաստագույն և բազմարդյուն հեղինակի չորս հազներգությունների մեջ⁴⁶:

Որովհետև Վարբակեսը, ծննդյամբ մեղացի, այս ամրագույն երկրի ծայրի աննշան կողմերից, կյանքում շատ խորամանկ, կոհվների մեջ խիզախ, գիտենալով Թոնոս Կոնկոգեռոսի տմարդի բնավորությունը և հեշտասեր ու թուլամորթ ծուլությունը՝ իր սիրալիր վարմունքով ու առատաձեռնությամբ ավելացնում է իրեն բարեկամներ այն քաջ ու պիտանի մարդկանցից, որոնց ձեռքով այն ժամանակ ամուր ու հաստատուն կերպով հայտնապես կառավարում էր Ասորեստանի աշխարհակալ պետությունը, իր կողմն է գրավում նաև մեր քաջ նախարար Պարույրին, խոստանալով նրան թագավորության պատիվ և ձև: Գումարում է նաև արի մարդկանց մեծ բազմություն, որոնք չափազանց հաջողակ էին նիզակ, աղեղ և սուր գործածելու մեջ: Այս կերպով Սարդանապալից թագավորությունը գրավելով՝ տիրում է Ասորեստանին և Նինվեին: Բայց Ասորեստանի վրա վերակացուներ թողնելով՝ թագավորությունը փոխադրում է Մարաստան: Բայց եթե այս բանը ուրիշների մոտ տարբեր է պատմվում, մի զարմանար: Որովհետև ինչպես որ մեր պատմության առաջին գլուխներում մեղադեցինք մեր հին նախնիների անհիմաստասեր բարքն ու ճաշակը, նույնը

46 Ով է այս իմաստուն, իմաստունների մեջ իմաստագույն և բազմարդյուն հեղինակը, որի չորս հազներգությունները կարդալու բախտ է ունեցել Խորենացին: Թվում է, թե Դավիթ «Անհաղթ» փիլիսոփան է, որին մի անգամ էլ անորոշ կերպով հիշել է Ա. զլյուտ: Այսպես ենթադրելու հիմք ծառայում է նաև այն, որ բացի Դավիթ Անհաղթից ուրիշ մարդ չգիտենք Ե. դարում, որին հարմար էր այդպես շռայլաբար գործածված իմաստուն տիտղոսը: Երկրորդ՝ որ արդարի Դավիթ Անհաղթից մնացել էն շատ երկասիրություններ, որոնց պատճառով իրավացի է նրան կոչել բազմարդյուն: Երրորդ՝ որ գտնված է քերթվածքի մի պատառիկ, երեք տողից բաղկացած, նվիրված Տիգրանին և Տիգրանուհուն, այսինքն այն անձերին, որոնց ժամանակի ներքողն է եղել չորս հազներգությունների նյութը (որովհետև Խորենացու խոսքը, թե այստեղ պետք է մեծ գործ կատարենք՝ չի կարող վերաբերվել Պարույրին կամ Սկայորդուն, որոնց մասին շատ քիչ բան է գրում, այլ հատկապես Տիգրան Երվանդյանին), իսկ այդ երեք տողերը փայլեցնում են Դավիթ Անհաղթի լեզուն և ոճը: Իսկ թե ինչու պարզ անունը չի տալիս Խորենացին՝ ինձ թվում է, թե սա հետևանք է նրա բարեկրթության և փափկանկատության: Ընդհանուր ավանդությամբ՝ Դավիթ Անհաղթը Խորենացու քրոջ որդին էր, ուստի հեղինակն անհարմար է գտել իր գրքում գրվաբանել իր քրոջ որդուն:

պատահում է և այնտեղ; Որովհետև ինչ գործեր որ կատարվել են Նաբուզողնոսոր հոր կողմից, զրի են առնված նրանց հիշատակագիրների ձեռքով, իսկ մերոնք որովհետև այսպիսի բան շմտածեցին, նրանց գործերը նշանակվեցին վերջերը:

Բայց եթե հարցնես, թե որտեղից մենք այսպես գիտենք մեր նախնիքների անունները, այլև շատերի գործերը՝ կպատասխանեմ, քաղղեացիների, ասորեատանցիների և պարսից հին դիվաններից, որովհետև մեր նախնիները եղել են նրանց գործակալները և նրանց կողմից մեր երկրի վրա նշանակված վերակացուներ ու մեծ կուսակալներ լինելով՝ սրանց անուններն ու գործերը մուծվել են արքունի գրքերի մեջ:

ԻԲ (ԻԳ)

ՄԵՐ ԹԱԳԱՎՈՐՆԵՐԻ ԿԱՐԳԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԹՎԱՐԿՈՒՄԸ ՀՈՐԻՑ ՈՐԴԻ

Այժմ ես կանցնեմ թվարկելու մեր մարդկանց, մանավանդ թե թագավորներին, մինչև Պարթևների տերության հաստատվելը: Որովհետև մեր թագավորների մեջ ինձ այս մարդիկն են սիրելի, իբրև բնիկներ, արյունակիցներ և իսկական հարազատներ: Ես շատ կփափագեի, որ այն ժամանակ Փրկիչն եկած և ինձ գտած լիներ, որ նրանց ժամանակ ես աշխարհ եկած լինեի, նրանց տերությամբ զվարճանայի և այժմյան վտանգներից խուսափած լինեի: Բայց շատ վաղ մեզանից այդ որությունը փախավ, գուցե նաև վիճակը: Բայց ես այժմ օտարների թագավորության ժամանակ ապրելով՝ նրանց թագավորների հետ միասին պետք է նշանակեմ մեր թագավորների կարգը, որովհետև մեր աշխարհի բնիկ պսակավորներն այն մարդիկն են, որոնց անունները ներքեր կդրոշմենք:

Եվ որ իսկականից այդ ժամանակները մեր ազգը թագավորություն ուներ, վկայում է նաև Երեմիա մարգարեն իր մարգարեության մեջ՝ Բարելոնի դեմ պատերազմի հրավիրելով. «Հրաման տուր ասում է նա, Այրարատյան թագավորությանը և Ասքանազյան գնդին»⁴⁷: Սա ապացույց է, որ այդ ժամանակ մենք ունեցել ենք թագավորություն: Բայց մենք մեր թագավորների ցուցակը կկազմենք, մոտը դնելով նաև՝ Մարաց թագավորներին:

47 Գալուստ Տեր-Մկրտչյան (Միաբան) Խորենացու ուսումնասիրության մեջ (էջ 50-57) ապացուցում է թե «Պարույր, որդի Սկայորդոյ» խոսքում որդի Սկայորդոյ ընդմիջարկություն է, և թե «որ ի Սկայորդոյն Պարոյր» պետք է հասկանալ ոչ թե Սկայորդոյ որդի Պարույր, այլ «որ ի Սկայորդոյն Պարոյր» առեալ զիշխանութիւնն»: